

R (05)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Les muralles de les viles en època medieval. Poliorcètica, simbolisme i urbanisme

The walls of the towns
in medieval times.
Polyorcetic, symbolism
and urbanism

CR

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

www.documentauniversitaria.media/rodís

R (05)

Rodis
JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Comitè Social de la UJG
Cambra de Comerç

Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology - 05

© Material editorial i organització / [Editorial material and organization](#):
Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / [Content and figures](#): els autors / [the authors](#)

Equip editorial, objectius de la revista i instruccions per als autors i política editorial
/ [Editorial team, magazine objectives and instructions for authors and editorial policy](#):
www.documentauniversitaria.media/rodiss

La coordinació del dossier forma part del projecte quadriennal de recerca finançat per la
Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna.
La vila de Roses com a paradigma.»

Contacte / [Contact](#):

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic
cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
Tel. 972 45 82 90

ISSN: 2604-6679

DOI: [10.33115/a/26046679/5](https://doi.org/10.33115/a/26046679/5)

ÍNDEX / INDEX

DOSSIER

LES MURALLES DE LES VILES EN ÈPOCA MEDIEVAL. POLIORCÈTICA, SIMBOLISME I URBANISME

THE WALLS OF THE TOWNS IN MEDIEVAL TIMES.
POLYORCETIC, SYMBOLISM AND URBANISM

Dai castelli tardoantichi ai borghi fortificati del bassomedioevo

From Late Antique Castles to the Fortified Villages of the Late Middle Ages

7

Gian Pietro Brogiolo

Le renouveau des fortifications villageoises en Languedoc Méditerranéen au bas moyen âge: l'exemple de trois villages du Gard Rhodanien (xive-xve siècle)

The renewal of village fortifications in Mediterranean Languedoc in the early Middle Ages: the example of three villages in the Gard rhodanien (14th-15th centuries)

29

Dominique Baudreu, Frédéric Loppe, Rodrigue Tréton

Les muralles de Montblanc i d'altres poblacions mitjanes de les comarques tarragonines gènesi, procés constructiu i evolució posterior

The walls of Montblanc and other medium-sized towns in the Tarragona region: genesis, construction process and evolution

57

Josep M. Vila i Carabasa

CELLERES I VILES FORTIFICADES DE LES TERRES GIRONINES (SEGLES XI-XIV). Evidències a partir de la documentació escrita

Celleres and fortified small-towns in the Girona area (11th-14th centuries). Evidence from written documentation

81

Elvis Mallorquí

Les muralles de Besalú

The Besalú walls

113

Jordi Sagrera

Les muralles del monestir de Santa Maria i la vila de Roses a l'edat mitjana
The walls of the monastery of Santa Maria and the town of Roses
in the Middle Ages 125

Lluís Palahí, Marcel Pujol, Xavier Aguelo

Les muralles medievals i modernes de Sant Martí d'Empúries noves dades a partir de les excavacions al carrer de la Francesa
The medieval and modern walls of Sant Martí d'Empúries: new data from the excavations in Francesa street 151

Marc Bouzas, Pere Castanyer, Elisa Hernández, Marta Santos, Joaquim Tremoleda

El recinte emmurallat de la vila d'Ullastret: anàlisi i evolució a partir de les darreres intervencions
The walled enclosure of the village of Ullastret: analysis and evolution from the most recent interventions 167

Ferran Codina, Laia Muntaner, Gabriel De Prado, Carles Roqué

«Wallsapes»: evolution of the Marano hill fortifications (Cupra Marittima - Italy) through materiality and perceptions 191

Margherita Ferri, Tommaso Frattin, Alvise Merelli, Alessandro Alessio Rucco

VARIA

La casa urbana unifamiliar a Girona durant l'alta edat mitjana (segles x i xi). Dades documentals i arqueològiques
The urban single-family house in Girona during the High Middle Ages (10th and 11th centuries). Documentary and archaeological data 209

Josep Maria Nolla

L'espai termal de les Caldanelle (Civitella Paganico – Grosseto). Noves perspectives per al termalisme medieval
The thermal area of Caldanelle (Civitella Paganico - Grosseto). New perspectives for medieval thermalism 231

Edoardo Vanni, Benedetta Baleani, Cleo Barbafiera, Marco Fronteddu, Debora Quaglia

Pages	Received date	Acceptance date
81-112	2022-06-23	2022-10-14

CELLERES I VILES FORTIFICADES DE LES TERRES GIRONINES (SEGLES XI-XIV) EVIDÈNCIES A PARTIR DE LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA

CELLERES AND FORTIFIED SMALL-TOWNS IN THE GIRONA
AREA (11TH-14TH CENTURIES). EVIDENCE FROM WRITTEN
DOCUMENTATION

DOI: 10.33115/a/26046679/5_4

Elvis MALLORQUÍ

Universitat Oberta de Catalunya

Paraules clau

Celleres, viles, castells, fortificació, muralles

Keywords

Celleres, small towns, castles, fortification, walls

Resum

Les esglésies han estat un pol d'atracció del poblament rural a la Catalunya Vella, tot i que les sagreres dels segles XI i XII no van formar grans nuclis de població. A partir del segle XIII el canvi del nom a cellera, als bisbats de Girona i Elna, deixa entreveure un procés de desacralització que va ser paral·lel a la conversió dels cellers en habitatges i a la fusió de la cellera amb altres elements aglutinadors del poblament, com el mercat o el castell. Molts nuclis de poblament concentrat, tal com mostra l'inventari provisional realitzat, van experimentar un procés de fortificació a la segona meitat del segle XIII o al llarg del segle XIV a causa de molts factors que aporten claus per entendre l'evolució de les celleres i les viles als segles centrals de l'edat mitjana.

Abstract

Churches were a centre of attraction for the rural population in Old Catalonia, although the sagreres of the 11th and 12th centuries did not form large villages. From the 13th century onwards, the change of their name to *cellera* in the dioceses of Girona and Elna hinted at a process of desacralisation that went hand in hand with the conversion of the ancient *cellarios* into homes and the fusion of the *cellera* with other structures where the rural settlement concentrated, such as the market or the castle. Many villages, as shown by the provisional inventory that is presented, underwent a process of fortification in the second half of the thirteenth century or throughout the fourteenth century, due to many factors that provide keys to understand the evolution of cellars and small towns in the middle centuries of the Middle Ages.

CELLERES I VILES FORTIFICADES DE LES TERRES GIRONINES (SEGLES XI-XIV) EVIDÈNCIES A PARTIR DE LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA

La paraula *cellera*, amb el significat que aquí fem, no apareix en cap diccionari català actual. Es tracta del nucli de població concentrada que es va formar, entre els segles XI i XIII, a redós de moltes esglésies parroquials i, en menor mesura, sufragànies o simples capelles als bisbats d'Elna i Girona (Catafau 1995, 1997 i 1998; Farías 2009b, 398; Mallorquí 2009). A les terres de Barcelona i Osona, en canvi, es va mantenir el nom originari de *sagrera* per a designar el mateix tipus de nucli eclesial. Per comparació amb el procés de concentració de l'hàbitat entorn dels castells del Laci, que Pierre Toubert (1973) va qualificar amb el nom d'*incastellamento* i que es va convertir en un model aplicat a moltes altres regions europees, Ramon Martí (1988) va encunyar el d'*ensagrera* per descriure el procés de concentració d'habitatges entorn de les esglésies de la Catalunya Vella, que també ha estudiat Víctor Farías (1993). Després de molts anys de recerques, sintetitzades en diversos treballs recents (Farías-Martí-Catafau 2007; Morelló 2021), tots els historiadors estan força d'acord en matisar molt l'abast del procés de concentració produït al segle XI. De fet, hauria estat força més rellevant, quantitativament parlant, la permanència de l'hàbitat dispers en masos i l'estructuració dels dominis feudals al seu damunt, tant pel que fa a la percepció de les rendes a través de la figura del batlle com pel que fa a la imposició de la servitud sobre els homes propis. Així, Lluís To Figueras (1993) ha destacat el mas com una estructura d'enquadrament senyorial de la pagesia i Jordi Bolòs (2004, 249-267), amb el concepte d'*emmasament*, ha reivindicat el paper dels masos aïllats en l'ordenació del paisatge rural de la Catalunya Vella. Tanmateix, al llarg dels segles XI, XII i XIII van néixer molts nuclis de poblament concentrat en les terres del bisbat de Girona.

EL POBLAMENT CONCENTRAT AL MÓN RURAL GIRONÍ ALS VOLTS DEL 1300: BALANÇ HISTORIOGRÀFIC I PERSPECTIVES DE RECERCA

La major part de la població rural gironina vivia, a inicis del segle XIV, en masos aïllats al mig de les terres de conreu, tal com es percep a través dels capbreus senyorials. Existeixen diferències notables entre els diversos sectors del bisbat de Girona: a la plana de la Selva, com a Riudellots de la Selva o a Llambilles, i a les Gavarres, com a Sant Mateu de Montnegre, el poblament dispers era clarament predominant; en contrast, ben a prop, al Baix Empordà, els habitants dels nuclis concentrats arribaven a ser la meitat de la població, cosa que es produeix a Cruïlles i a Sant Sadurní. Cal dir que hi podia haver parròquies amb un terme molt reduït on la població es podia concentrar molt més, com passa a Monells (Mallorquí 2011a, 152-154).

Ampliant el marc d'anàlisi, s'ha constatat que a la Marina de la Selva, o Alt Maresme, de la riera d'Arenys a la Tordera, pràcticament tota la població vivia en masos aïllats a l'interior: als volts del 1300, a excepció de la vila de Tordera i del port de Blanes, no hi havia cap altre nucli important al litoral a inicis del segle XIV (Palou 2003; Soldevila 2018, 11-25). A la Garrotxa, el poblament dispers era molt majoritari, però de mica en mica es van desenvolupant nuclis al voltant d'esglésies, castells, monestirs i, fins i tot, hi ha algunes viles noves, com Santa Pau o Sant Feliu de Pallerols, de la fi del segle XIII o d'inicis del XIV (Bolòs 2004, 164). En sentit contrari, el poblament concentrat era predominant als sectors potencialment inundables, com el Baix Ter, on els habitatges de Llabià, Ullà, Fontanilles i Torroella de Montgrí s'aplegaven en els pocs turons que sobresortien de la plana (Soldevila 1999, 94-97). Mentrestant, a la plana de l'Alt Empordà, el poblament concentrat era present tant en viles depenents d'importants senyors de la contrada —Roses, Castelló d'Empúries, Figueres, Peralada— com en pobles de mida més petita formats a l'entorn d'esglésies i castells.

Les diferències entre les formes de poblament variaven, fins i tot, a l'interior d'una mateixa parròquia. A Cruïlles, gràcies al capbreu del 1319 coneixem que, a banda dels 77 pagesos dels masos, hi havia 32 declarants que residien a la vila de Sant Miquel, un nucli eclesial no fortificat creat al segle XI a partir d'una sagrera entorn del monestir de Sant Miquel de Cruïlles i que s'amplia al llarg de la *carrera mercadera* que connectava amb el proper mercat de Monells. El nucli del castell de Cruïlles, creat sobre una altra sagrera existent al segle XI en la qual els senyors del lloc hi van instal·lar el seu castell, del qual es conserva la torre de l'homenatge, albergava 39 declarants i les seves famílies el 1319. En aquesta època s'havia convertit en un nucli que havia crescut de manera planificada pels mateixos senyors i fins i tot s'havia protegit d'un conjunt de muralles i portals que encara és visible avui. A més, a la part sud del terme de Cruïlles hi havia un altre petit nucli que seria fruit del creixement agrari del segle XIII: es tracta de la *salvetat* de Rabioses, que reunia les cases d'11 declarants a banda i banda d'un carrer (Mallorquí 1999a, 51-56). A poca distància, en les parròquies veïnes, es troben nuclis d'altres característiques prou diferenciades: Sant Sadurní era un nucli castral similar al de Cruïlles, amb prop d'un centenar d'habitants; Monells,

amb unes 200 famílies residents, era una vila mercat des del 1102 que havia estat fortificada i que havia crescut formant una vila nova arran de la *carrera mercadera* a inicis del segle XIV, però només a una riba del Rissec, mentre a l'altra hi havia la cellera al voltant de l'església; i la Bisbal era una altra vila, creada a partir d'una sagrera del segle XI i del castell, amb una comunitat jueva instal·lada al seu interior, que va albergar un mercat a partir del 1323.

Aquesta diversitat de característiques topogràfiques dels nuclis de poblament concentrat, de la seva extensió territorial i el nombre d'habitatges que tenien al seu interior, respon a una llarga evolució que arrenca en les sagreres del segle XI i que continua amb la seva suposada dessacralització a partir del segle XII, procés que es dedueix simplement a partir de la substitució del mot *sagrera* per *cellera* a l'hora de designar aquests nuclis al nord-est català i que només ha atret de manera ocasional l'atenció dels estudiosos sud-catalans. En contrast, Aymat Catafau ha realitzat nombrosos estudis sobre els nuclis eclesials de les comarques nord-catalanes, basant-se en la documentació escrita, en l'estudi de les restes encara visibles avui, en la topografia urbana recollida en els plànols del cadastre napoleònic i, en els darrers anys, col·laborant activament amb els arqueòlegs que excaven l'espai circumdant de les esglésies. Les seves anàlisis en la llarga durada permeten detectar com, després d'una primera fase de concentració dels habitatges i dels cellers al voltant immediat de l'església, segueix una etapa de concentració al voltant del castell que s'aixecava al costat o a l'interior de la sagrera eclesiàstica, de manera que és freqüent l'expressió aparentment contradictòria de *cellaria castris* (Catafau 1995, 180-185, 1998, 93-99, i 2007).

En el cas dels territoris del bisbat de Girona, les recerques sobre l'evolució dels nuclis eclesials entre el segle XI i XIV, a través de pergamins de fons patrimonials i sobretot de capbreus senyorials, han constatat com no a totes les parròquies es va desenvolupar una cellera: moltes esglésies van quedar aïllades enmig de territoris de poblament completament dispers i, tot i mantenir la seva funció religiosa i funerària, van deixar de servir com a llocs d'emmagatzematge de les collites. Algunes petites celleres van néixer al segle XIII per a albergar petits edificis, els cellers, que servien per a l'emmagatzematge de vi en zones on, per la iniciativa de mercaders gironins, s'hi estava difonent el conreu de la vinya, com a Tinyoses o Constantins, a les ribes del Ter (Fernández Trabal 1995, 172-176). Mentrestant, en moltes celleres els petits edificis on s'emmagatzemaven les collites van convertir-se en habitatges dels fills segons dels masos i van esdevenir nuclis simples formats per una església o capella, una ferreria i un petit grup de fins a 10 cases. D'altres van créixer gràcies a la presència propera i associada d'un castell o d'un monestir fins arribar a la vintena d'habitatges. Finalment, algunes celleres van desenvolupar-se molt més amb la instal·lació d'un mercat o d'una notaria o per la concessió de franquises i fins al punt d'adquirir algunes funcions urbanes sobre el territori de l'entorn immediat (Mallorquí 2009). En aquest sentit, la construcció d'unes muralles, per molt senzilles que fossin, l'obertura d'uns portals per accedir a l'interior del recinte fortificat i l'excavació de fossats i de valls exteriors són uns elements que permeten distingir jeràrquicament els nuclis rurals de la primera meitat del segle XIV.

Queda, certament, molt camí per recórrer si hom cerca unes explicacions coherents de les causes i de les circumstàncies de l'evolució tan diversa dels nuclis de poblament concentrat de les comarques gironines. En la present contribució analitzem un factor, les obres de fortificació d'aquests pobles, que, fins ara, només havia estat apuntat ocasionalment (Farías 2009b). En un inventari, encara molt primerenc, recollim les notícies sobre fossats, murs i portals, entre d'altres elements de defensa, de molts nuclis de població i les evidències materials que es tenen del fet d'haver estat fortificats en els segles centrals de l'edat mitjana. Amb aquesta eina, pretenem esbossar una cronologia de les obres de fortificació de les celleres gironines entre els segles XIII i XIV, detectar si es tracta en realitat d'obres de millora de recintes anteriors o d'ampliació per albergar els habitatges de nous pobladors que havien quedat extramurs, assenyalar qui en són els promotors i quines són les seves motivacions i, finalment, plantejar una hipotètica vinculació amb episodis militars d'abast local, comarcal o de tot el Principat de Catalunya.

LA FORTIFICACIÓ DE LES CELLERES I VILES GIRONINES, SEGLES XIII-XIV

A hores d'ara, continua sense haver estat realitzat un inventari exhaustiu de tots els nuclis de poblament concentrat del bisbat de Girona i, per tant, només es coneixen amb detall algunes zones estudiades per diversos autors. Víctor Farías, basant-se en la lectura dels registres notariais del darrer quart del segle XIII, ha indicat alguns indicis de fortificació de celleres i viles gironines. Quant a la topografia del nucli, els termes *forcia* i, en certa manera, *barri* solen definir les parts fortificades d'un poble agrupat, que estava envoltat d'uns *muros*, muralles, i d'uns *vallos*, o fossats; per tant, calia un *portallum* per entrar a l'interior del recinte. La defensa dels nuclis fortificats no es limitava a aquestes construccions, sinó que exigia la participació activa dels habitants tant en el seu manteniment, a través de la prestació d'obres i de jornals de neteja, com en la prestació de serveis militars, el de guaita sobretot (Farías 2009a, 237-258, i 2009b, 398-400). A partir de l'anàlisi de plànols topogràfics actuals i de l'estudi sobre el terreny, combinat amb l'estudi de diversos documents, Jordi Bolòs (2004, 183-241) presenta diversos casos concrets de poblacions gironines, enmig de moltes altres de la resta del Principat, que han estat fortificades, siguin sagreres o celleres, nuclis castrals o vilanoves.

En l'inventari de nuclis fortificats de les terres gironines, figuren notícies i referències ja conegudes i publicades, moltes d'elles aparegudes en les diverses edicions de les Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona. També n'hem afegit a partir de la bibliografia d'història local i de documentació dispersa en fons eclesiàstics, episcopals i patrimonials. Hom té la impressió que els pobles fortificats són més nombrosos a l'Alt i al Baix Empordà, allà on també hi havia més poblament concentrat (Farías 2009b, 401), que no pas a les comarques més interiors i de poblament dispers del Gironès, el Pla de l'Estany, la Garrotxa i la Selva.

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
1	Amer, vila	Al costat del monestir carolingi de Santa Maria, s'instal·là un mercat setmanal (1184) que va fer créixer la <i>villa vetula</i> amb una <i>villa nova</i> (1213). Amb la concessió de la notaria a l'abat (1238) i de l'exempció dels mals usos (1337), la vila d'Amer es va consolidar amb murs i portals als principals camins.	Fariás 2009a, 256; Solà 2019
2	Anglès, castell-vila	Mentre la seu de la parròquia era a la Cellera, el castell d'Anglès va créixer a partir de la concessió de mercat setmanal als vescomtes de Cabrera (1294). Per la seva ubicació prop del Ter i entre la plana de la Selva i la Muntanya, al segle XIV va ser fortificat.	Lanao 1986
3	Arbúcies, cellera	Al segle XI devia existir una sagrera a l'entorn de l'església de Sant Quirze (923). A inicis del segle XIV la cellera reunia 29 cases, 3 albergs i 1 casal segons un capbreu del rector. A banda de les defenses naturals gràcies a la riera d'Arbúcies, la cellera es va fortificar a mitjan segle XIV, si bé els topònims del <i>castell de Mahus</i> i <i>les Forces</i> són posteriors.	Illa-Font 2011
4	Avinyonet de Puigventós	Arran d'unes obres de condicionament dels fragments de muralla medieval visibles, s'ha estudiat el que se'n coneix. Al segle XI apareix un llinatge de senyors a Avinyó que, probablement, residien en un castell a tocar l'església. L'any 1298 el senyor va obligar els veïns de la vila a participar en la conservació i la defensa de les muralles, que són documentades en un capbreu de la comanda hospitalera del 1337.	Puig 2008
5	Banyeres, cellera-força [Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura]	L'any 1300 el bisbe de Girona va manar a la senyora Ermessenda de Pontós que enderroqués la fortificació de l'església de Sant Andreu de Banyeres. El 1327 Guillem Mates es va enfrontar amb els prohoms del veïnat de Banyeres que, després que «fuit rehedificatum et constructum portale in cellaria» de Banyeres a través de les «operas de molts veïns per a l'opus dicti portalis». L'obra es feia per protegir-los a tots <i>in tempore guerre</i> .	Mallorquí 2011a, 281
6	Banyoles, vila	El capbreu de l'abat de Sant Esteve de Banyoles de 1279-1280 inclou 259 cases, 10 obradors i 5 taules situats a la vila sota el domini del monestir. El nucli havia crescut al voltant de la plaça del mercat des del segle XII. El recinte emmurallat s'obria pel portal de Besalú i pel de Perafita. A més, hi havia 5 cases «in vico quo itur ad villam de villa nova».	Fariás 2009a, 253-254 i 256

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
7	Bàscara, força-vila	Protegida per un penya-segat sobre el riu Fluvià i a mig camí de Girona i Figueres, el nucli de Bàscara va créixer des de la instal·lació del mercat setmanal (finals del segle XI). Després d'un atac del comte d'Empúries el 1228, el rei Jaume I va concedir al bisbe de Girona «licenciam construendi vel faciendi forcia apud Bascarano», el qual va haver de pactar amb el vescomte de Rocabertí que els seus dominis de Vilademuls no serien atacats i que no s'hi refugiaria cap home propi seu. Després de la cessió de la jurisdicció al bisbe (1302), es van construir els murs i els portals de Figueres i de Girona.	Riera 2003, 89-100 i 115-120; Llinàs 2008b; Fariás 2009a, 240
8	Bellcaire [d'Empordà], castell	El poble va néixer a l'entorn del castell que va erigir el comte d'Empúries (1300) a certa distància de l'església vella de Sant Joan.	Bolòs 2009, 274-275
9	Besalú, vila	Fins l'any 1111 Besalú era la capital del comtat homònim, situada en l'estratègic pas del Fluvià per un pont. Tenia diversos centres que atreïen els habitatges: el castell i l'església de Santa Maria, protegits per una muralla dels segles XI-XII; l'església parroquial de Sant Vicenç i el mercat, envoltats per una muralla dels segles XIII i XIV; i el monestir de Sant Pere de Besalú, fora muralles.	Bolòs 2004, 242-243; Frigola 2018
10	la Bisbal [d'Empordà], vila	A redós de l'església de Santa Maria, hi havia el cementiri i diversos sagrers (1051) i el castell (1083). La vila va créixer al segle XII, de manera que es va formar una vila nova (1232). La muralla, iniciada a la fi del segle XIII, no es va acabar fins el 1375: tenia vuit torres quadrades, una de circular i una de semicircular, i tres portals cap a Girona, Palamós i Calonge. A l'interior hi havia el call jueu.	Frigola 2003, 12-13
11	Blanes, vila	Els habitants de la vila, a tocar el port, van obtenir franqueses dels vescomtes de Cabrera (1260, 1280, 1284, 1293, 1338 i 1373). Tot i ser sufragània de Tordera, la parròquia se'n va segregar (1319). Al costat de l'església s'instal·là el palau vescomtal. La fortificació de la vila és de mitjan segle XIV.	Augé 2010; Bota-Gibert, Reyes, 2018, 22 i 26; Mallorquí 2020, 48
12	Brunyola, cellera-castell	Al Puig del Castell, es van construir les cases de la cellera des de la fi del segle XIII, a ponent del castell i l'església, units per un recinte emmurallat.	Teixidor 2006, 33-38
13	Caldes de Malavella, vila	Al mig de la plana de la Selva, Caldes era un nus de comunicacions que va obtenir franqueses (1248) i un mercat setmanal (1267). S'ha conservat un tram de muralla a tocar l'antic portal de Girona. La vila tenia altres portals als camins de Cassà, Santa Coloma i a mig carrer Major anant cap a l'església situada fora del recinte emmurallat.	Llinàs 2008a; Mallorquí 2015-2016, vol. 1, 120-123, i vol. 2, 172-173, 202-203 i 244-245

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
14	Calonge, cellera-castell	A l'entorn de l'església de Sant Martí (945) es va formar una sagrera on s'instal·là el castell senyorial. La concessió del mercat (1279) va fer créixer la cellera fins a tenir 18 cases, 4 albergs i 2 cellers (1334). Una excavació arqueològica ha detectat l'antic cementiri i un camp de sitges a la plaça de la Doma. El carrer Càcul dona a un dels portals del recinte fortificat baixmedieval.	Aymar 2001; Molla-Loaisa, 2011
15	Camprodon, vila	Entre la vila de Dalt i la de Baix, es troba el turó del castell de Sant Nicolau, aixecat al segle XII. Un cop a mans reials (1249), la vila de Camprodon va esdevenir una població estratègica pel pont sobre el riu Ter. Es va fortificar l'antic carrer Major.	Planas 1993, 28-29
16	Capmany, (cellera)	El bisbe va excomunicar tots els homes del comtat d'Empúries que contribuïssin a l'encastellament de l'església del lloc (1301). Es conserven tres torres de planta rectangular i alguns panys de muralla al voltant de l'església.	Mallorquí 2011a, 281-282
17	Cartellà, força [Maçanet de la Selva]	Amb una llicència concedida pel vescomte Guerau de Cabrera (1201), Arnau Guillem de Cartellà, castlà de Torcafelló, va edificar «muros, parietum et fossata et ceteras munitiones a la torre de Maçanet». Al seu entorn, es van edificar diverses cases i cortsals «in cellaria turre de Macianeto» (1295).	Llinàs-Martínez-Mallorquí 2021, 160
18	Cassà de la Selva, cellera-sagrera	Al voltant del temple de Sant Martí (888), hi degué existir una sagrera al segle XI. A partir dels capbreus de 1314, 1329 i 1339, sabem que la cellera de Cassà estava dividida en tres sectors: el meridional pertanyia a l'Almoïna del Pa, que havia heretat el domini de la castlania; el sector de ponent era del domini de la pabordia de Setembre i Octubre de la seu de Girona, que hi tenia una ferreria i un celler; a tramuntana i llevant hi havia el sector del senyor del castell de Cassà, on es va recuperar el mercat (1303) i es va formar la vila medieval de Cassà. Per alguns topònims posteriors, sabem que hi havia almenys un portal i, per tant, un sector emmurallat.	Mallorquí 2011b, 84-86, i 2021, 111-117
19	Castell d'Aro, castell-barri-força [Castell-Platja d'Aro]	A l'entorn de l'església de Santa Maria (1078), s'instal·là el castell de Benedormiens. El nucli va créixer amb els habitatges de 34 famílies dins el «barrium, intus murum sive barrerium dicti castris o dintre la forcia» (1343).	To Figueras 2003, 443-447
20	Castell d'Empordà, castell [la Bisbal d'Empordà]	A la fi del segle XIII el comte Ponç Hug d'Empúries va erigir una fortalesa a la parròquia de Sant Martí de Llaneres, a la jurisdicció del qual pertanyia el lloc de Vulpellac (1301). És el naixement de la vila fortificada de Castell d'Empordà.	Saurí-Soler 2006, 224

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
21	Castellfollit de la Roca, vila	El 1193 Ponç de Cervera, lloctinent del vescomtat de Bas, va cedir la batllia del castell i de la vila a Ramon de Colltort. Les cases que es van afegir a prop del castell es van fortificar amb unes muralles que van ser malmeses en els terratrèmols del 1427 i 1428.	Bolòs 2000, 99; Culebras 2002, 28-29
22	Castelló d'Empúries, vila	Al puig Salner es trobava la sagrera de Santa Maria i diverses institucions eclesiàstiques i caritatives, mentre que al puig del Mercadal hi havia el nucli reduït del castell des del segle XI. Després del conflicte entre els comtes de Barcelona i els d'Empúries (1128), es van destruir els <i>vallos</i> i la <i>fortitudo</i> de Castelló. El nucli més antic estava envoltat pels fossars i els murs vells —«menia vetera, vallos veteros»— (1279), però la vila havia crescut pels puigs del Mercadal, de l'Era Mala i de la Milícia, envoltats pels «muros novos» i pels «vallos novos». Hi ha fins a 10 portals documentats: el de na Gallarda, el de Sant Francesc, el d'en Cabra, el de n'Assalit, el de Peralada, el de la Porta Aquaria, el dels molins del cavaller Guillem Lupet, el de la Milícia, el de Santa Maria Magdalena i el d'en Benet.	Bolòs 2004, 242; Fariás 2009a, 240-241, 250-251 i 255
23	Cervià [de Ter], cellera-castell	El senyor del castell va concedir als habitants del mas Baus el privilegi de prestar el mateix que els altres homes de l'església de Girona: una guaita i una obra a la cellera de Cervià (1245). Era el nucli de població construït al peu del castell de Cervià que va ser emmurallat i tancat entre els segles XII i XIII. Els sectors propers a l'església parroquial de Sant Genís i al monestir de Santa Maria no tenien muralla.	Mallorquí 2011a, 282; <i>DD.AA.</i> 2017, 38-39
24	Corçà, (cellera)	El comte d'Empúries va apel·lar a l'arquebisbe de Tarragona en contra de la decisió del bisbe de Girona de fortificar el lloc de Corçà (1297). Recentment s'ha identificat un pany de la muralla de la cellera.	Punseti-Cabra 2010; Mallorquí 2011a, 282
25	Cruïlles, sagrera-castell [Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura]	A les immediacions de l'església de Santa Eulàlia (1062), hi havia el cementiri, la sagrera i el castell dels senyors de Cruïlles. Als segles XIII i XIV el <i>castel de Cruyles</i> era el nucli castral que havia crescut de manera ordenada, que estava protegit per un mur i per valls. De cases, se'n van construir a la <i>barbacana</i> i al <i>barri</i> , extramurs (1319). El prior de Sant Miquel de Cruïlles es va queixar que els senyors de Cruïlles obligaven els homes propis del monestir a treballar a la força de Cruïlles i a portar-hi 500 somades de pedres i 10 mitgeres de calç (1355).	Mallorquí 1999, 51-56 i 2010, 153-154; Merino-Montalbán-Vargas, 2012

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
26	Darnius, força	El nucli vell, a l'entorn de l'església romànica, va ser clos per una muralla. Al recinte de la <i>forcia de Darnicibus</i> (1298), només s'hi podia entrar per uns portals. Uns 800 m al sud hi ha un altre nucli a l'entorn de l'Hospital de Darnius.	Bolòs 2004, 189-190; Farías 2009b, 398-399; Egea 2010, 114
27	les Escaules, salvetat-hospital-milícia-força [Boadella i les Escaules]	El monestir de Sant Martí (844) va esdevenir la seu d'una parròquia (1002). Dos particulars es van repartir els drets d'un mas situat «in salvitate de Callidis» (1188). A l'interior de la <i>miliciam de Calidis</i> o de l' <i>hospitalis de Calidis</i> hi havia cases (1268, 1277, 1280). Al segle XIV el lloc es degué fortificar: una casa situada «intus forciam veteram» limitava «in muro nou» (1506).	Egea 2010, 114-115
28	el Far (d'Empordà), força	El comte Ponç Hug IV d'Empúries, el 1300, va acordar amb l'abat de Sant Pere de Rodes la construcció d'una torre i una força amb fossats circumdants, perquè, pel fet d'estar situat en un «locus eminens sive altus», havia servit als exèrcits enemics per atacar diversos punts del comtat (1300).	Puig 2014; Gironella 2015, 84
29	Figueres, cellera-vila-pobla	El nucli primitiu de Figueres es trobava al voltant de la l'església i el castell (1102). Arran de la concessió d'una carta de poblament (1267), la <i>pobla</i> de Figueres va créixer ràpidament fins al punt que el batlle reial de la <i>Villa Regalis</i> va fer construir unes muralles (1290). Poc després es va definir el districte de la batllia jurisdiccional (1295) i es van millorar els «murs vells» per fer front als comtes d'Empúries: els habitants de Figueres van comprometre's a construir cada any una torre a la muralla durant els 10 anys de l'exempció fiscal que van obtenir (1304).	Soldevila 2014, 89-92; Farías 2009a, 240-241 i 247-248
30	Flaçà, cellera	S'ha identificat un mur amb tres espitlleres a tocar d'un dels portals d'entrada de la cellera fortificada.	Frigola 2010
31	Foixà, vila	Els habitatges de la sagrera de Sant Joan, situats «iuxta aecclesiam» (1063) o «in cimiterio» (1065) es van traslladar al segle XIII al peu del castell, on hi havia la «capella castrí de Fuxano» (1279). El nucli castral va ser clos per una muralla al segle XIII.	Bolòs 2009, 273-274; Llinàs 2018
32	Fontanilles, salvetat-vilar	Sota el domini de la casa hospitalera de Sant Llorenç de les Arenes, hi havia 40 albergs i 1 casa a la salvetat de Fontanilles (1323). Una casa limitava «in muro salvitati» (1334). A poca distància, un alberg «in vilari de Fontanillis» (1334), afrontava «in salvitate ville de Fontaniliis».	Soldevila 1999, 96; Egea 2010, 115

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
33	Fortià, cellera-força-vila.	Diverses cases es trobaven «in villa de Fortiano, extra forciam» o bé «intus forciam», mentre algun hort era «iuxta vallos forcie» (1262, 1263). El comte Ponç Hug d'Empúries va autoritzar l'abat de Sant Pere de Rodes a fer i edificar una «villam, locum poblam novam et habitationem gentium» a Fortià, mentre renunciava a algunes exaccions i regulava l'exercici de la justícia civil i criminal a la <i>populatio</i> (1282).	Fariás 2009b, 402-403
34	Franciac, cellera-força [Caldes de Malavella]	A l'entorn de l'església de Sant Mateu, del cementiri i l'espai de trenta passes (1079), no es podia edificar cap castell o fortificació. Però a partir del segle XIV hi ha diverses cases o sòls de terra «in forcia de Franciaco» (1250), «in cellaria de Franciaco» (1247, 1254, 1271, 1312, 1339, 1348) o «intus trenta passi» (1250, 1266, 1334), alguna de les quals limitava amb «in muro» (1250) o bé «in vallo muri» (1334, 1347). Una casa amb pati limitava amb el vall de la força del mur i amb la via que va a l'església de Franciac i el portal de la força (1347). A partir de la Pesta Negra o dels terratrèmols del 1427, el lloc degué quedar abandonat. L'únic record que en va quedar va ser el topònim del «vall de la fossa» (1757).	Martínez Comas 2020
35	la Garriga, (força) [Peralada]	El nucli castral és designat com a força al segle XIII.	Fariás 2009b, 403
36	Garriguella, força	Berenguer de Rabós, cavaller, tenia un sòl de cases «intus forciam de Garriguella», pel qual era «obligatum ad faciendam gueytam et escongueytam et badam et operam sicut cetera domus de forcie» (1295).	Fariás 2009b, 400
37	Hostalric, vila	El vescomte Guerau V de Cabrera va concedir una carta de poblament als habitants de la vila nova que es volia construir al peu del castell d'Hostalric, al llarg del camí ral de Barcelona a França (1243), on ja se celebrava un mercat setmanal (1242). Al segle XIII es va aixecar la torre dels Frares i al XIV el recinte fortificat, amb els portals de Barcelona, Girona, dels Ollers i de les Vinyes i deu torres cilíndriques i semicilíndriques.	Martínez Giralt 2008
38	Jafre, salvetat	Quatre famílies vivien a la Salvetat de Jafre sota el domini d'Artau de Bordils i del domer (1248). La capella de Sant Antoni es trobava dintre la força de la Salvetat (1444).	Egea 2010, 117
39	Llabià, salvetat	El nucli de Llabià té forma d'una sagrera eclesial, tot i que era coneguda com a «salvitate de Labiano». Hi havia 24 albergs i 9 cases (1348).	Soldevila 1999, 96; Bolòs 2009, 268; Egea 2010, 115

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
40	Llagostera, castell-vila	Al voltant de l'església de Sant Feliu (951), es va construir un primer recinte emmurallat al segle XII, que incloïa un castell primigeni, una sagrera i el cementiri parroquial. Després del pas dels drets reials als Montcada i de la concessió del mercat setmanal (1324), es van reforçar els murs de l'església i les fortificacions. La instal·lació del palau dels Montcada a mitjan segle XIV va coincidir amb la construcció d'un segon recinte amb diverses torres, com la que s'ha conservat a can Caciques, i amb un fossat.	Llinàs 2010, 165-190
41	Llers, força	El castell de Llers, documentat l'any 1128, va ser atacat el 1285 per les tropes franceses del rei Felip l'Àrdit, el qual va fer-hi coronar Carles de Valois com a sobirà de Catalunya. L'any 1327 el vescomte de Rocabertí va concedir el dret de recollir les aigües d'un molí entre la bestorra d'en Cabrenys i una roca edificada sobre la mota del castell; aquesta fortificació, en realitat, era la d'un recinte secundari entorn del nucli del castell. Al segle XV es van haver de refer després del terratrèmol del 1427.	Egea 1984: 362-364
42	Llorà, cellera [Sant Martí de Llémèna]	Un dels 22 habitants dels masos tenia unes cases «in cellaria ipsius loci» sota el domini del noble Galceran de Cartellà, senyor «pro medietati castris seu forcie de Lorano» (1311). Hi vivien tres declarants més.	
43	Maçanet de Cabrenys, castell	L'església de Sant Martí queda a l'interior del recinte format pel castell i les cases de la vila closa, a la qual es podia entrar per un parell de portals (1271).	Roura 1997, 30-31; Bolòs 2004, 190
44	el Malloç, vila	Al damunt del turó el vescomte de Bas va construir un castell (1200) on va traslladar la seva residència. S'hi va construir un poble organitzat a partir de dos carrers paral·lels i protegit per unes muralles.	Bolòs 2000, 99
45	Marzà, cellera-força-barri	Al voltant del castell senyorial (1262), es va desenvolupar una cellera fortificada i un barri extramurs. Es documenten cases «intus cellariam de Marziano» i «intus barri de Marziano» (1292), que afrontaven «in turra, in muro forcie» (1316) o «in vallibus forcie» (1326). Avui es manté el portal d'accés a la plaça. Darrerament s'han efectuat treballs arqueològics a la muralla.	Fariás 2009b, 403; Gironella 2015, 77-87

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
46	Monells, vila [Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura]	El trasllat de l'antic mercat d'Anyells al costat del castell de Monells (1102) va fer créixer la població del Mercadal fins a les 75 famílies (1220 ca.) i les 183 famílies (1332-1333). Mentre la Cellera quedava desprotegida al nord del Rissec, el sector de la plaça va ser fortificat amb una muralla, amb valls o fossats i amb dos portals com a mínim: la «Porta Aquaria» i el «Portale vocato de Impuritanensis».	Mallorquí 1999b i 2008, 121-130; Bolòs 2004, 242-244; Farías 2009a, 256
47	Montagut, cellera [Montagut i Oix]	Al voltant de l'església de Sant Pere i de l'espai de l'antic cementiri, les cases formen una vila closa. El bisbe, davant del fet que l'església de Montagut havia estat fortificada, va prohibir que els homes de Castellfolit, Begudà, el Castellar i Sant Joan les Fonts contribuïssin a les obres que s'hi feien (1300).	Bolòs 2004, 190-191; Mallorquí 2011a, 281
48	Navata, vila	Al nucli antic de la població és visible el perímetre de la muralla i els portals dels Valls, del Batlle i d'en Ballart. La fortificació es deu a la seva situació estratègica al mig del camí de Figueres a Besalú. Darrerament s'han efectuat treballs arqueològics a la muralla.	
49	Orriols, (força) [Bàsca]	El nucli castral és designat com a força al segle XIII.	Farías 2009b, 403
50	Palafrugell, vila	A partir del segle XIII es degué construir una primera muralla que ara segueixen els carrers Pi i Margall, Cavallers, dels Valls i la plaça Nova. Al recinte, envoltat per fossats, s'hi accedia pels portals d'Amunt i pel d'Avall.	
51	Palamós, port	Després de la compra del castell de Sant Esteve (1277), el batlle reial i el rei van concedir un mercat setmanal, una fira anual i diverses franquises als nous pobladors del <i>portus regalis</i> de Palamós (1279). El delme del mar es cobrava segons diversos sectors de la costa, un dels quals anava de la platja Auguet fins «ad muros de Palamors» (1362-1371). Els veïns de Vila-romà van ser obligats pel batlle palamosí a treballar en les muralles del port de Palamós (1374).	Camós-Marquès 1987, núm. 9 i 10; Farías 2009a, 249
52	Palau-sator, castell-força	Al voltant de la torre dels senyors de Palau-sator, es va aplegar un conjunt d'habitatges que van formar la <i>forcia</i> , que, entre els segles XIII i XIV, es va fortificar amb una muralla circular. Es podia entrar al recinte emmurallat per dos portals, un a cerç, avui desaparegut, i l'altre a migdia, on hi ha la Torre de les Hores. L'església va quedar extramurs, al burg conegut com a <i>barri de Palacio de Turri</i> . Els homes propis havien d'efectuar «operas murorum et vallorum» (1406-1407).	Torres 2018, 19-20

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
53	Pals, vila	A partir de la torre de Pals (994), es va configurar una vila que esdevingué reial (1272). El recinte emmurallat, amb tres portals d'accés, es conserva en molt bon estat: el portal major duia a la plaça on hi havia els artesans i el mercat; el portal de la Barrera; i el portal del Pedró. De les muralles, construïdes al segle XIII, destaquen les espitlleres i sis torres de planta rectangular: la d'en Junama, la de Pau Real, la d'en Sinola, la de Pere Logay i la del portal de la Barrera (1352).	Cortès-Serra 2008, 18-19 i 30-31
54	Parlavà, (sagrera)	La topografia actual de Parlavà revela que podria haver estat una sagrera tancada i, per tant, fortificada.	Bolòs 2009, 266-267
55	Pelacalç, (força) [Ventalló]	Hi ha diverses evidències documentals d'haver estat fortificat al segle XIII.	Fariás 2009b, 403
56	la Pera, sagrera-celler-vila	Hug de Cervià, senyor del castell de Púbol, va renunciar, davant del bisbe gironí Guillem de Cabanelles, a diversos drets que havien pres a la Pera i a Caça de Pelràs i li va donar «licentiam quod fiat clausura in circuitu sacrarie dicti loci» (1242). El tancament es va fer «in circuito totam sacrariam sive cellariam dicte ville de Piru».	Mallorquí 2011a, 282
57	Peralada, vila	La vila va ser saquejada i cremada en el temps de la invasió dels francesos (1285). La por al seu retorn es mantingué després: la universitat de Peralada contractava un home per vigilar el puig de la Garriga (1289). A inicis del segle XIV el recinte fortificat de Peralada tenia 8 portals: el Forà de la Milícia, el del Molí, el del Pont de Fusta, el Forà de la Vilella, el portal d'en Falguera, el portal de Sant Fruitós, el Mitjà de la Vilella i el de la Font. Només consta que el de Sant Fruitós, al puig de la Vilella Mitjana, hi havia una bestorre el 1303. La vila s'estenia sobre onze petits turons, però el centre econòmic era al puig de l'Església, el <i>podium Ecclesie</i> , al costat de l'església parroquial i el cementiri, on hi havia la plaça principal i algunes places secundàries per a obradors i taules d'artesans.	Fariás 2009a, 241, 252 i 255-256; Gironella 2019, 21-23
58	Peratallada, cellera-vila-castell [Forallac]	El cavaller Guillem Soler, castlà del castell, va vendre a Gilabert de Cruilles unes cases «infra cellariam et villam de Peratalada» (1266). La vila creixia ràpidament per la presència d'una notaria, del mercat setmanal (1267) i d'una fira anual (1301) i per la confirmació de privilegis anteriors (1312). La muralla, els portals i els fossats de la vila de Peratallada es conserven en molt bon estat.	Mallorquí 2019a, 75-85

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
59	Porqueres, cellera	A l'entorn de l'església de Santa Maria (1182) i del seu cementiri, hi havia el <i>castrum</i> de Porqueres (1250) que va atreure alguns habitatges situats «in cellaria de Porchariis», que limitaven «in vallibus antiquis, in portale muri antiqui» (1391-1393). En cap afrontació apareix l'església, per la qual cosa sembla que la cellera, tot i el nom, era al voltant del castell.	Fariás 2009b, 404-409
60	Quermançó, barri [Vilajuïga]	Una casa era «intus barri de Quermanciano» i limitava «in carraria de portallo eiusdem barri» (1288).	Fariás 2009b, 401
61	Ravós del Terri, castell-força [Cornellà del Terri]	El nucli de població al voltant del castell i de l'església parroquial incloïa un sagrer (1282) i una casa a la cellera (1297). A inicis del segle XIV, 10 persones tenien cases i cellers dins el castell, la força o la cellera del castell (1317) i, tant ells com els habitants dels masos, efectuaven «operas ad murum forcie exterioris et, tempore guerre, badam et gueytas».	Mallorquí 2011a, 283-284
62	Riudellots de la Selva, sagrera-celleria	Als volts de l'església de Sant Esteve (888) hi nasqué una sagrera (1064). A inicis del segle XIV hi havia l'alberg del sagristà, el graner de l'Almoïna del Pa, 6 cases i alguns patis o espais encara sense edificar. D'elements fortificats només tenim l'afrontació d'un hort «in vallibus dicte cellarie» (1391). Podrien haver estat construïts a partir del 1335 per protegir la cellera de les aigües de l'Onyar amb una mota i la desviació del torrent Cric.	Mallorquí 2010, 153-154
63	Roses, vila	A través del plànol de la Ciutadella fet per Giovanni Baptista Calvi (1552), es coneix l'extensió i l'estructura de carrers de la vila construïda a l'entorn del monestir de Santa Maria. El primer recinte, del segle XI, incloïa el cenobi. Un segon recinte, amb torres quadrades, es va aixecar entre el segle XI i el XIII per incloure els habitatges que s'hi aplegaren. Després de la destrucció de la vila el 1285, es va construir el recinte de la vila nova amb torres rodones.	Puig <i>et al.</i> 1994; Pujol 2018
64	Rupià, cellera-castell	Prop l'esglesiola de Sant Esteve i la <i>sacraria</i> (1095, 1097) hi havia el castell dels senyors de Rupjà. Adelaida de Rupjà va dotar un benefici a l'església de Sant Vicenç amb una casa nova situada «in cellaria de Rupiano» i un edifici situat «in platea que est ante porticum castris de Rupiano» (1225). Un feudatari dels Rupjà tenia 5 cases «in cellaria de Rupiano» i un farraginar situat «juxta vallos cellarie» (1260). Amb la compra del «castrum de Rupiano» per part del bisbe (1268), s'amplià i es fortificà la cellera.	Bolòs 2009, 269-270

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
65	Sant Climent Sescibes, (cellera)	Després de la invasió dels francesos (1285), el comte d'Empúries autoritzà el vescomte de Rocabertí a enderrocar les muralles de Sant Climent Sescibes per evitar que la plaça fos ocupada de nou (1289). Potser després es va fortificar, com a mínim, l'església: el bisbe va excomunicar tots els homes del comtat d'Empúries que contribuïssin al seu encastellament (1301). Avui queden restes de la muralla i d'un portal al nucli de Sant Climent Sescibes.	Mallorquí 2011a, 281-282
66	Sant Feliu de Guíxols, vila	Gràcies a un plànol del segle XVIII coneixem l'extensió de la vila medieval de Sant Feliu de Guíxols, que tenia uns 230 focs el 1360 i que estava emmurallada. Després de l'atac de la flota francesa (1285), els nous habitants de la vila van obtenir privilegis de l'abat i van emmurallar-la amb 2 torres rodones a la banda de mar, 5 bestorres a ponent i tramuntana i 5 portals: el d'anar a l'Església, el del Mar, el del Peix, el de Palamós i el de Girona.	Auladell 2013
67	Sant Feliu de Pallerols, sagrera-celleria	A partir d'una sagrera a l'entorn de l'església parroquial, avui enderrocada, el nucli de població es va ampliar cap al nord amb la cellera castral tancada per uns valls (1313). A finals del segle XIV la vila, fortificada amb murs, portals i valls, reunia 3 paraires, 6 teixidors, 2 sastres, 5 sabaters, 2 ferrers i 1 mestre de cases.	Canal-Fochs 1992, 31-34 i 52-60; Fochs-Canal 1994, 34-39; Bolòs 2000, 102, i 2004, 234-235
68	Sant Iscle, cellera-força [Serra de Daró]	A partir de la «força et ecclesia de Sancto Acisclo» (1123), els comtes d'Empúries tenien un punt de recolzament al sud del comtat, que es van comprometre a no utilitzar contra el bisbe (1272). Al segle XIV el nucli va créixer fins a les 20 cases i albergs dins la «forsa del castell» o la «selleria del castell» (1348).	Soldevila 1999, 96; Bolòs 2009, 271; Mallorquí 2011a, 281; Puig 2019
69	Sant Llorenç de la Muga, castell-vila	Després de passar a mans reials el castell de Sant Llorenç de la Muga (1225), el nucli va créixer per les franqueses (1249), el mercat setmanal (1268) i, un cop cedit als vescomtes de Rocabertí, unes fires anuals (1311). A partir del castell, la vila es va fortificar amb unes muralles sobre un talús encara visibles avui, que corresponen a una ampliació del segle XIV. Es conserven diverses torres i els tres portals: el de Baix, al camí de Figueres; el de Dalt, cap a Albanyà; i el del Mig, que duu a la Muga.	Baig 2007, 16-17, 26-29

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
70	Sant Martí d'Empúries, castell-vila [l'Escala]	Avui són visibles molts sectors del recinte emmurallat del nucli, sobretot un llenç de 50 m, amb una torre de planta quadrangular i un portal d'entrada a la ciutat, amb un gran matacà al costat. Bona part de la muralla va ser reconstruïda al segle xv, però algunes parts corresponen al segle XIII.	Aquilué 2008
71	Sant Mori, castell	El castell duu, des del segle XII, el nom de l'església local, que queda fora del nucli clos per unes muralles on hi ha l'església preromànica de Sant Julià.	Bolòs 2009, 275-276
72	Sant Pere Pescador, (sagrera)	A l'entorn de la plaça de l'Església, les cases delimiten una sagrera de planta quadrangular closa per unes muralles i per la construcció d'un castell on ara hi ha la casa Caramany.	Bolòs 2009, 267-268; Fariás 2009b, 403
73	Sant Sadurní (de l'Heura), castell [Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura]	El nucli de Sant Sadurní va néixer d'una sagrera al voltant de l'església parroquial on s'instal·là un castell al segle XI. El nucli eclesial, emmurallat, va créixer molt als segles XIII i XIV a partir d'un llarg carrer al qual s'entrava per un portal.	
74	Santa Creu de Rodes [el Port de la Selva]	Al damunt de l'espai de la sagrera de l'església de Santa Creu, on hi ha el cementiri, s'hi va aixecar un nucli d'habitatges organitzats al llarg d'un camí convertit en carrer i protegit per dues torres, una cada costat del poble.	Mataró-Ollich-Puig 2008
75	Santa Eulàlia, (sagrera) [Palau de Santa Eulàlia]	El nucli té l'origen en una sagrera a l'entorn de l'església, tal com es dedueix de la topografia actual.	Bolòs 2009, 267
76	Santa Llogaia del Terri, força [Cornellà del Terri]	Després de l'acord entre el cavaller Guillem de Galliners i Ramon de Vilaric, ardiaca de Girona, els homes i dones de l'ardiaca a la parròquia de Santa Llogaia del Terri havien de prestar «gueytas a la forcia Sancte Leocadie» i també «operas pro muris et vallatis dicte forcie vel refficiendis» (1307). Els habitants de Santa Llogaia haurien de proporcionar «trabes vel alia ligna pro faciendo enfortimento in dicta forcia». No es permetia al cavaller que sortís cap dany de la «forcia de Sancta Leocadia» envers els dominis de l'ardiaca.	Mallorquí 2011a: 286
77	Santa Pau, vila	Després de la concessió d'una carta de poblament als nous pobladors de la cellera, a tocar el castell (1300), es degueren construir les muralles de la Vila Vella i de la Vila Nova, que denoten les fases d'evolució del nucli. A cada extrem de la vila hi havia un portal per anar, o bé a Olot o bé a Banyoles.	Bolòs 2000, 99-100, i 2004, 233-234

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
78	Siurana, força	Es va vendre un «hospicium intus forciam de Siurana, iuxta portallum d'Amont» (1279). La muralla envoltava el poble, que disposava de notaria, cort de justícia, presó i, segons alguns autors, casa forta.	Farías 2009b, 400; Puig, 2013
79	la Tallada [d'Empordà], castell	A l'entorn del castell o <i>forteza</i> de la Tallada (1053-1071), on residia Humbert de la Tallada al segle XII, es va formar el nucli que incloïa l'església de Santa Maria i un recinte clos per unes muralles i torres que s'han conservat.	Bolòs 2009, 276
80	Torroella de Fluvià, força	L'església parroquial de Sant Cebrià, tot i ser al centre del barri de la Vila, no conserva cap casa al seu entorn; en canvi, sí que es va desenvolupar un nucli al barri de la Força, que era clos rere unes muralles. A l'interior hi havia la capella de Sant Sebastià i una torre.	Bolòs 2009, 274; Farías 2009b, 403
81	Torroella de Montgrí, vila	«In villa Turricelle» o «infra muros eiusdem» hi havia entre 41 albergs i 6 cases segons un capbreu (1322) i un total de 130 albergs i 34 cases segons els registres notarians (1298-1347). La vilanova es va estendre al sud del barri de la Sagrera, a l'entorn de l'església de Sant Genís, i del palau reial, originat en el castell (1085). A Torroella, al segle XII, ja s'hi celebrava un mercat setmanal. Tot el conjunt, des de la sagrera o <i>cellariam</i> fins a la vilanova, es va fortificar amb unes muralles amb sis portals. El «murum ville Turricellae» (1265) és anterior al pas de la vila al domini reial i al seu creixement demogràfic exponencial.	Soldevila 1999, 95; Farías 2009b, 403; Bolòs 2009, 277-279
82	Tossa [de Mar], castell-vila	Després de la carta de poblament (1187), es va construir el castell dalt del turó sobre la vila. El recinte emmurallat actual s'inicià a mitjan segle XIV: en un plet derivat d'un atac armat de gent de Sant Feliu de Guíxols es posa de manifest que hi havia molts portells per entrar a la vila de Tossa i que encara no s'havia de construir la muralla que protegeix la vila des del mar.	Zucchitello 2013, 81-89
83	Ullà, barri-vila	«Infra villam de Uliano» hi ha 18 masos, 72 albergs i 23 cases «infra villam de Uliano», mentre que «in barrio ville Uliano» n'hi havia 16 en total (1337-1339). Segons els registres notarians, hi havia 20 edificis dintre la vila i el barri (1328-1347), una de les quals afrontava «in muro ville Uliani» (1337).	Soldevila 1999, 95; Farías 2009b, 403

N.	Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
84	Ullastret, sagrera-vila	A l'entorn de l'església parroquial de Sant Pere i dins la sagrera del segle XI, es va afegir un castell (1225). El poble es va fortificar amb noves muralles, bestorres i fossats, que donen nom al carrer dels Valls. Tal com demostra la llotja gòtica, la vila d'Ullastret va continuar creixent al segle XIV, però recents intervencions arqueològiques han confirmat que el nucli d'Ullastret ja havia estat fortificat al segle XIII.	Bolòs 2009, 270-271; Codina-Prado 2016
85	Ventalló, (força)	Hi ha diverses evidències documentals d'haver estat fortificat al segle XIII.	Fariás 2009b, 403
86	Verges, (sagrera-castell)	El castell de Verges, documentat a inicis del segle XI, es va edificar a l'interior d'una sagrera preexistent. Tot el conjunt, des de la fi del segle XIII, es va fortificar amb un recinte de muralles, torres i bestorres.	Fariás 2009b, 403; Bolòs 2009, 271-272; Augé 2020
87	Vidreteres, cellera	A manca d'una acta de consagració del segle XI, la topografia urbana i la toponímia constaten l'existència d'una sagrera simple que incloïa l'església, el cementiri i un espai circular de 30 passes. En donen fe el traçat semicircular del carrer de la Celleria i del carrer de les Eres, que probablement ocupa l'espai on es trobaven els valls o fossats que protegien la cellera. Un altre carrer, el d'Àngel Guimerà, rebia el nom de les Trenta Passes al segle XVIII. A aquest nucli eclesial, hi confluen els camins de Sant Feliu de Guíxols, Lloret, Sils i Caldes de Malavella. Reunia les cases de 31 persones, la ferreria i la notaria (1327), repartides entre la sagrera originària, designada com a Trenta Passes, i una més recent delimitada pel vall de Pinganses. La sagrera més antiga estava protegida pel «vallo forcie cellarie», per un mur perimetral que s'obria al «portallo cellarie», el domini de la qual era compartit entre el sagristà de Vidreteres i un capellà de la seu de Girona.	Mallorquí 2011b, 86-88; Formiga 2011, 274-277
88	Vilanova [de la Muga], vila-força-barri [Peralada]	Un mas i unes cases eren «in villa de Villanova, intus forciam» (1262), un casal situat «intus forciam de Villa Nova» ilimita «in muro» (1263), un alberg es troba «extra forciam de Villanova» mentre un altre «intus forciam Ville Nove et tenet se cum muris dicte forcie» (1293), una casa amb soler és «intus forciam de Villanova» (1299) i una terra situada «in barrio de Villa Nova» (1309).	Fariás 2009b, 402
89	Vila-sacra, vila-força	Una de les cases situades «in villa de Villa Sachra, extra forciam», limitava «in vallibus forcie» (1263).	Fariás 2009b, 399

N. Nucli fortificat	Dades històriques, arqueològiques i monumentals	Bibliografia
90 Vilaür, sagrera	Segons la topografia urbana, la sagrera tenia una planta quadrangular amb l'església de Sant Esteve i la plaça Major al centre. Després que el bisbe demanés que no es fortifiqués l'església (1299), el nucli va ser clos per un recinte de muralles a l'interior del qual s'accedeix per un portal del segle XVI.	Bolòs 2004, 190-191, i 2009, 267 Mallorquí 2011a, 281
91 Vilobí [d'Onyar], cellera	El traçat semicircular del carrer de la Clau i la ubicació de la plaça Vella just davant d'allà on hi hauria hagut la porta de la cellera evidencien la fortificació del nucli medieval de Vilobí d'Onyar, on vivien sabaters, espadenyers, esclopeters, sastres i teixidors, molts d'ells emparentats amb les famílies dels masos. Hi tenien 16 cases, 2 patis i 2 cortsals, envoltats per una muralla i pel fossat (1337). El senyor del castell obtenia de 5 masos el tall dels arbres de ribera per fer fusta, de 8 masos el tall als arbres per fer bigues i de 39 masos el tall dels arbres no fruiters del mas per fer obres al castell quan fos necessari. Els 41 homes propis del castell prestaven 24,5 «operas in ipso castro», 15 «manedas ad ipsum opus necessarias» per portar les bigues i la fusta, i 20 jornals consistents en «mundare vallos ipsius castri sive escurare», és a dir, netejar els fossats que envoltaven el castell de Vilobí. En canvi, 15 homes propis d'altres senyors directes prestaven els serveis de defensa no al castell, sinó a la cellera: havien d'«escurare vallos foranos cellarie dicti castri; et tenere condirectum murum [et] forciam que est in circuito dicte cellarie et bestorras existentes in dicto muro». Tots els pagesos eren els encarregats dels serveis de vigilància, això sí, només «tempore guerre quam dominus castri habeat cum aliquo vel aliquibus».	Marquès-Mallorquí 2019, 71-76 i 113-117
92 Vulpellac, sagrera-força [Forallac]	Tot i la proximitat a la Bisbal, la parròquia de Vulpellac pertanyia al comtat d'Empúries. A partir de la sagrera inicial (1078), els membres del llinatge de cavallers dels Sant Julià, van establir-hi la seva residència. Amb la condició que no atacar mai la Bisbal, el bisbe va permetre «facere forciam ... in loco in quo iam incepistis facere dictam forciam» (1269), però no podia «incastellare ecclesiam de Vuylpeyaco et facere ibi forciam tam supra ecclesiam quam in clochario sive campanili».	Bolòs 2009, 270; Mallorquí 2011a, 281, i 2019, 67-68

LA GUERRA COM A DESENCADENANT DE LES FORTIFICACIONS GIRONINES

Víctor Farías (2009b, 414) atribuïa el naixement dels pobles fortificats a factors com «els imperatius d'un ecosistema comarcal, la voluntat de racionalitzar la gestió d'una senyoria particular, la competitivitat entre senyories veïnes, ... per si sols o en combinació». És probable que no siguin les úniques explicacions i que n'hi hagi d'altres: l'esforç humà contra l'aigua a les zones humides va fer excavar valls i fossats per protegir celleres com la de Riudellots de la Selva (Mallorquí 2018); la proximitat a vies de comunicació importants i a infraestructures essencials com un pont té molt a veure amb l'interès del bisbe Guillem de Cabanelles, a la dècada de 1240, per fortificar la vila de Bàscara i la petita cellera de Franciac, situades sobre la via del camí ral de Barcelona a França i a tocar els ponts sobre el Fluvià i l'Onyar, respectivament. També és una iniciativa seva la fortificació de la vila de la Pera el 1242, arran del camí de Girona cap a la Bisbal i Palamós.

Com a tot arreu d'Occident, hi ha un factor clau que accelerava les obres de fortificació dels pobles gironins: la guerra, el conflicte armat. Potser seria més adequat advertir que el factor rellevant era el temor o el pànic a tornar a passar per una guerra i per les destruccions que comportava. La pervivència dels records de la guerra podia durar moltes dècades: l'abril del 1335 els jurats de la ciutat de Girona, amb llicència del rei Alfons III, van comprar unes cases que es trobaven enganxades a la muralla, a prop del portal de Sobreportes, per tal d'enderrocar-les, excavar-hi el vall de na Clara i fer-hi un pont llevadís. El motiu d'aquesta acció era el temor, en un moment en què s'estava en guerra contra Gènova, a un atac contra la ciutat de Girona i justament per aquell punt sembla que va ser per on els francesos, l'any 1285, van aconseguir trencar el setge de la ciutat de Girona (Mallorquí 2019b, 317-318).

De guerres n'hi havia de moltes menes: de curta o de llarga durada, de poc o molt abast territorial. Per exemple, entre els habitants de la Pera i de Púbol es va produir un conflicte que es va allargar molt en el temps. Havia nascut per l'oposició entre els senyors de cada lloc: els senyors de Cervià controlaven el castell de Púbol, mentre que la catedral de Girona disposava de la parròquia de la Pera. El 1297 els habitants de la cellera de la Pera van nomenar procuradors per a defensar judicialment la universitat davant la cort reial de Girona. Les violències van incrementar-se al segle XIV: el 1326 els homes de Púbol, per temor als de la Pera, no s'atrevien a anar a missa ni els diumenges ni els festius, de manera que llur ànima era en greu perill. La solució va ser la segregació de la parròquia de Púbol, primer com a sufragània el 1335 i com a parròquia completament independent el 1427 (Mallorquí 2011a, 141-142). És fàcil imaginar com la fortificació de la cellera de la Pera, que havia de servir per frenar les violències dels homes del senyor de Púbol, també va acabar generant actes violents contra els habitants de Púbol.

També va ser de llarga durada el conflicte entre els comtes d'Empúries i l'aliança formada pels reis d'Aragó, els bisbes de Girona i els vescomtes de Rocabertí, entre la fi del segle XIII i les dues primeres dècades del segle XIV. La «guerra

emporitana» explica la fortificació de molts nuclis situats a la zona de contacte entre els llocs d'uns i altres senyors. La fortificació del Far d'Empordà i de Pedret, a iniciativa dels comtes d'Empúries, havien de permetre-li resistir qualsevol ofensiva del rei des de Figueres o dels vescomtes de Rocabertí des de Peralada. A la inversa, el comte d'Empúries també dirigia els seus exèrcits sobre poblacions vescomtals, com Cabanes i Molins (Gironella 2015, 84), o contra els nuclis reials, com Figueres, que el comte Hug V d'Empúries va cremar el 1274 i, fins i tot, se'n va endur fustes i pedres (Soldevila 2014, 93-94).

Al Baix Empordà, el gran aliat del rei d'Aragó, senyor de Torroella de Montgrí des de 1272 i de Palamós des del 1279, era el bisbe de Girona, que tenia sota el seu domini les localitats de la Bisbal, Ullà, Parlavà i Rupjà. Després del parèntesi provocat per la invasió francesa del 1285, que va aliar tots els oponents, el conflicte va reprendre a la darrera dècada del segle XIII amb la construcció del castell del Montgrí el 1294 i l'intent de fortificació dels llocs de Corçà, Parlavà, Ultramort, Casavells i Serra de Daró per part del bisbe, mentre el comte d'Empúries va fortificar Castell d'Empordà i Bellcaire el 1303. Els habitants de la vila de Monells, de senyoria emporitana, van conjurar-se el 1304 per pagar el salari del metge en cas de ser ferits en baralles amb «hominibus straneis».

Els atacs d'uns i altres van sovintejar durant les dues primeres dècades del segle XIV, fins que el 1322 va morir el darrer comte emporità, Malgaulí, i el 1325 el comtat va ser incorporat a la corona d'Aragó (Saurí-Soler 2006, 223-226). El conflicte, però, va perdurar entre els habitants de les poblacions baixempordaneses: el 1322 els procuradors de les universitats d'Ullastret, Fonolleres, Sant Iscle, Llaneres i Vulpellac van arribar a una concòrdia amb els de la Bisbal i Corçà per raó «de les morts e de les naffres e de les invasions» i danys ocasionats entre aquests indrets. Van imposar-se una pena de 10.000 sous en cas d'incompliment de l'acord que, tanmateix, tenia una excepció: els homes del bisbe de Girona, de la Bisbal i Corçà, podien socórrer els de Rupjà, Parlavà i Ultramort si tenien «brega ab homes d'Uyllestret e del térmen e del comtat». El 1339, arran de la mort d'un home de Fonolleres a mans de quatre bisbalencs, els representants de la Bisbal i Ullastret van reformar la concòrdia del 1322 i la van fer ratificar pels habitants de tots els llocs citats (Mallorquí 2019a, 93-94).

Tota anàlisi de la relació entre els conflictes armats i les obres de fortificació a les comarques de Girona ha d'aturar-se en un conflicte que, si bé va ser curt en el temps, l'estiu del 1285, va afectar bona part de l'Empordà, la façana marítima del bisbat, fins a Blanes, i part de la plana de la Selva. Es tracta de la croada dirigida pel rei Felip l'Ardit que pretenia arrabassar la corona del rei Pere II el Gran, per haver foragitat els Anjou del regne de Sicília l'any 1282. Deixant de banda el setge de la ciutat de Girona, entre el juny i el setembre del 1285 (Canal-Nolla-Sagrera 2019), s'han pogut detectar afectacions en moltes altres poblacions gironines: la vila de Sant Feliu de Guíxols, el port natural de Girona, va ser destruïda, igual com les viles de Peralada i Roses, mentre Torroella de Montgrí, Castelló d'Empúries, Llers i Pontós van ser ocupades pels francesos mentre es dirigien cap a Girona; es van perdre escriptures, per l'incendi de masos i esglésies, a llocs com Cassà i Llagostera, situats a prop del camí de Girona a Sant Feliu de Guíxols; els robatoris de bestiar i cereals van arribar

fins a la vall del Llémèna, Santa Pau i Pujals dels Pagesos; de masos abandonats i reocupats en els anys següents n'hi ha a llocs de la plana de la Selva com Cassà, Sant Andreu Salou, Campllong, Aiguaviva i Bescanó (Bassegoda 2019, 141-143; Mallorquí 2019b, 285-293).

De resultes d'aquesta invasió, es van renovar, millorar, ampliar o reconstruir els recintes emmurallats ja existents i, en molts casos, es degueren iniciar obres de fortificació de nuclis fins aleshores desprotegits davant d'exèrcits de cavalleria i infanteria. Un exemple podria ser el de la cellera i del castell de Vilobí d'Onyar, a la plana de la Selva. Sabem que els francesos hi van arribar i que el senyor del lloc, el ciutadà gironí Berenguer de Gornal, no va poder fer res per defensar els que s'hi havien refugiat. De fet, una dona gironina, Maria Mossa, el va denunciar el 1286 per haver-la donat als francesos com a presonera i haver-ne venut les pertinences (Mallorquí, 2019b, 299). Potser després d'una condemna judicial, Berenguer de Gornal va vendre part del seu patrimoni que tenia a Vilobí, la ferreria el 1287 i mig quartó del delme el 1293, i va enfranquir-ne els habitants el 1294. No en coneixem el contingut exacte, però podria haver estat aleshores que es degueren fixar els costums que figuren en el capbreu dels anys 1337-1338 i que consistien en la prestació de jornals de treball als valls i als murs de pedra del castell a càrrec dels homes propis del castell de Vilobí i en jornals de treball als murs i a les bestorres de tàpia de la cellera a càrrec dels homes propis d'altres senyors del terme (Marquès-Mallorquí 2019, 115-117)

CONCLUSIONS

Un dels aspectes que, a parer d'Aymat Catafau (1997), explicaria la llarga permanència de les celleres nord-catalanes és el fet que, per la seva proximitat a la frontera amb el regne de França, van ser fortificades amb murs i fossats tot formant recintes eclesials closos amb uns pocs portals per a poder-hi entrar. En contrast, l'absència de guerra podria explicar l'absència de fortificacions al Vallès (Fariás 2009b, 397). La situació intermèdia de les terres del bisbat de Girona permet analitzar el paper de la guerra i dels conflictes, siguin d'abast local i natura feudal, d'abast comarcal i vinculats a la imposició del poder del rei d'Aragó a tots els racons del Principat o d'abast general i relacionats amb l'enfrontament de les potències de la Mediterrània Occidental, en el naixement dels processos de fortificació o d'ampliació i millorar de les muralles de les celleres i d'altres nuclis de poblament concentrat.

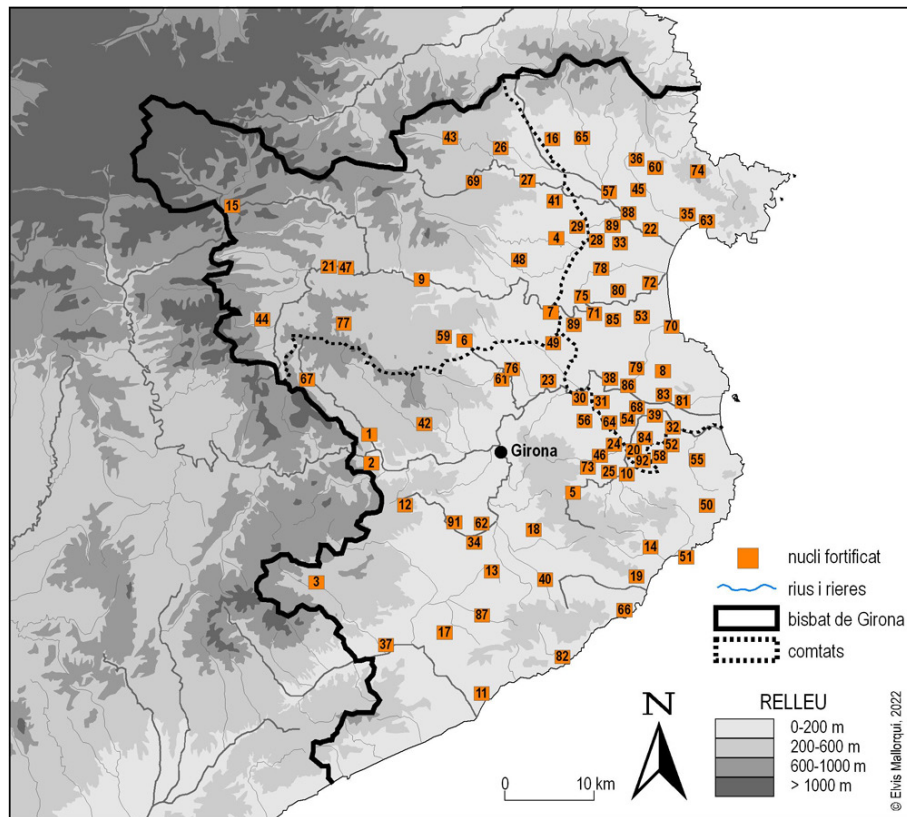
L'esbós d'un primer inventari dels nuclis fortificats de les terres de Girona entre els segles XIII i XIV deixa clara la magnitud de les tasques pendents: cal comprovar les dades conegudes i completar la bibliografia recollida fins ara amb una recerca exhaustiva a l'àmbit de tot el bisbat que analitzi, a fons i en cada cas, tota la informació possible, extreta dels treballs arqueològics, dels textos històrics i de representacions cartogràfiques antigues i relativa als treballs de fortificació dels segles XIII i XIV i als

seus resultats, que van perviure en temps posteriors, tant en la toponímia —valls, fossats, portals, murs— com fossilitzats en les trames urbanes actuals.

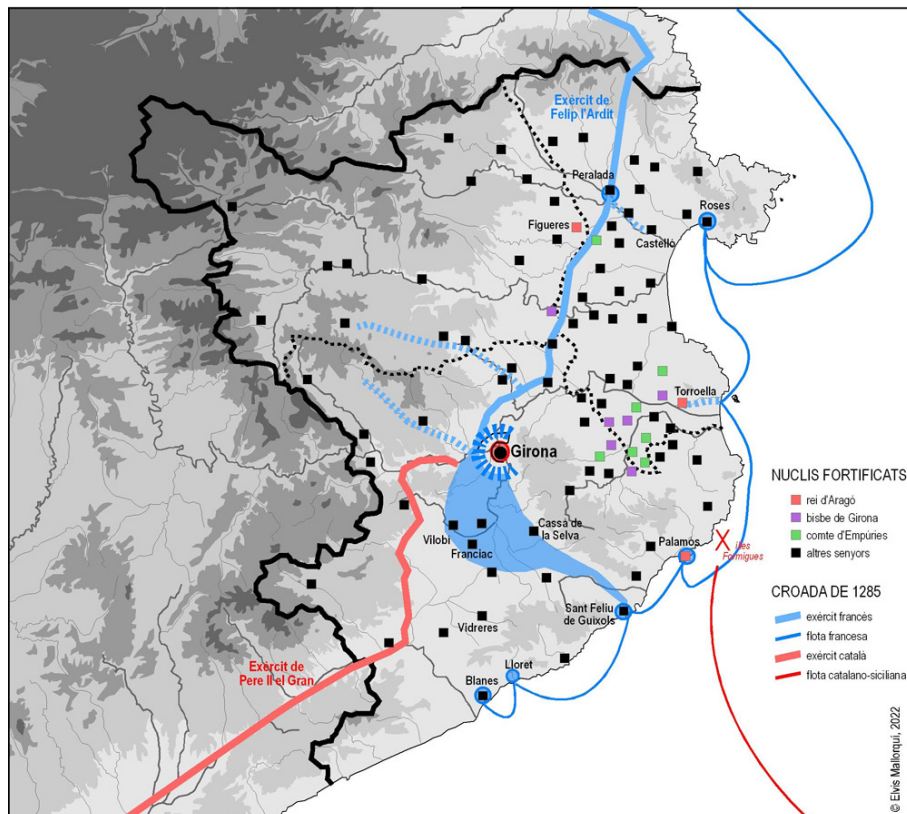
La rellevància d'aquesta recerca va molt més enllà de la història de cada localitat: aquest període històric coincideix amb l'inici d'un canvi d'era en la manera de fer la guerra. La poderosa cavalleria feudal comença a ser contestada, a diferents punts d'Europa, amb estratègies i armament diverses: el 1302 a Courtrai, Flandes, i el 1314 a Bannockburn, Escòcia, les cavalleries francesa i anglesa, respectivament, van ser derrotades per exèrcits d'infants amb llances llargues; el 1315 l'exèrcit dels Habsburg va ser derrotat a Morgarten, Suïssa, per uns pagesos armats amb alabardes —llances acabades amb destrat— en un pas estret entre muntanyes (Mallorquí 2015, 181-182). El setge de la ciutat de Girona, en què uns pocs homes armats amb ballestes van aturar durant tot l'estiu del 1285 la nombrosa cavalleria francesa, va suposar un fort revés per al rei de França (Canal, Nolla, Sagrera 2019). Aquest exemple de defensa exitosa degué esperonar de manera definitiva la implicació de la població civil en l'organització de la defensa militar: d'una banda, a través del maneig de les armes —llances, ballestes— i de la participació activa en el sometent local, que es podia afegir a exèrcits més nombrosos; i, de l'altra, en la construcció d'obres de defensa militar de les poblacions gironines, des de valls i fossats a murs i torres. Encara que les principals obres siguin de la segona meitat del segle XIV, és ben evident que bona part dels treballs ja s'havien iniciat abans, fins i tot al segle XIII en què moltes viles de nova creació ja tenen planificada la construcció de murs. En aquest sentit, la guerra viscuda en primera persona, sobretot amb la invasió francesa del 1285, va ser un dels catalitzadors, segurament el més important, de la fortificació de les viles i de les celleres del bisbat de Girona.

IL·LUSTRACIONS

Mapa 1. Els nuclis fortificats del bisbat de Girona, segles XIII-XIV.

Mapa 2. L'efecte de la invasió del 1285 i de la guerra emporitana al bisbat de Girona.

BIBLIOGRAFIA

- AQUILUÉ, X. 2008, Empúries en l'antiguitat tardana. El pas del món antic al món medieval, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 39, 101-113.
- AUGÉ, A. 2010, La muralla medieval i moderna de Blanes (la Selva): darreres troballes, *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies: 413-416.
- AUGÉ, A. 2020, Torre i tram de muralla medieval a la casa Cambó de Verges (Baix Empordà), *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona (Castelló d'Empúries)*, Girona: Documenta Universitaria, 397-400.
- AULADELL, M. 2013, Torres, muralles i fossats. El sistema defensiu medieval de Sant Feliu de Guíxols (s. XIV-XV), *Estudis del Baix Empordà*, 32, 167-249.
- AYMAR, J. 2001, La cellera de Sant Martí de Calonge i la consagració del 1423, *Estudis del Baix Empordà*, 20, 49-64.
- BAIG, M. 2007, *Sant Llorenç de la Muga*, Girona, Diputació de Girona; Caixa de Girona.
- BASSEGODA, E. 2019, La invasió de l'Empordà en Desclot i Muntaner: una lectura compartida, AGUILAR, J. A., MARTÍ, S., RENEDO, X. (eds.), *Dits, fets i veres veritats. Estudis sobre Ramon Muntaner i el seu temps*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 137-148.
- BOLÒS, J. 2000, Le rôle du château et de l'église dans la structuration de l'habitat dans les Pyrénées catalanes. Les exemples du Pallars Sobirà et de la Garrotxa, BERTHE, M.; CURSENTE, B. (eds.), *Villages pyrénéens. Morphogenèse d'un habitat de montagne*, Tolosa de Llenguadoc, CNRS; Université de Toulouse-Le Mirail, 89-108.
- BOLÒS, J. 2004, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BOLÒS, J. 2009, Aportació al coneixement de la morfogènesi dels pobles del comtat d'Empúries, BOLÒS, J., VICEDO, E. (eds.), *Poblament, territori i història rural. VI Congrés sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 261-274.
- BOTA-GIBERT, J., REYES, T. 2018, *Blanes*, Girona: Diputació de Girona - Obra Social la Caixa.
- CAMÓS, L., MARQUÈS, J. M. 1987, Documents en pergamí de l'Arxiu Municipal de Palamós, *Estudis del Baix Empordà*, 6, 119-135.
- CANAL, E., NOLLA, J. M., SAGRERA, J. 2019, El setge de Girona de l'any 1285. Anàlisi poliorcètica, AGUILAR, J. A., MARTÍ, S., RENEDO, X. (eds.), *Dits, fets i veres veritats. Estudis sobre Ramon Muntaner i el seu temps*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 269-281.
- CANAL, J., FOCHS, C. 1992, La sagrera de Sant Feliu de Pallerols, *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca 1990-1991*, 19-91.
- CATAFAU, A. 1995, Les 'celleres' du Roussillon. Le regroupement villageois dans l'espace consacré autour de l'église et son rôle dans la formation de l'habitat

- concentré dans l'ancien diocèse d'Elne, x^e-xive siècles, SÉNAC, Ph. (dir.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 163-185.
- CATAFAU, A. 1997, La 'cellera' et le mas en Roussillon au Moyen Âge: du refuge à l'encadrement seigneurial, *Journal des Savants*, juliol-desembre 1997, 333-361.
- CATAFAU, A. 1998, *Les celleres et la naissance du village en Roussillon (x^e-xve siècles)*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan.
- CATAFAU, A. 2007, Les celleres del Rosselló de mitjan segle XIII a la fi del segle xv. permanències i evolució d'una forma d'estructuració del poblament, FARÍAS, V., MARTÍ, R., CATAFAU, A., *Les sagreres a la Catalunya medieval*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines; Centre de Recerca d'Història Rural; Documenta Universitaria, 205-231.
- CODINA, F., PRADO, G. de 2016, L'adequació i restauració d'un tram de muralla al Carrer del Fort del nucli històric d'Ullastret (Baix Empordà), *XIII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Banyoles, 451-455.
- CORTÈS, J., SERRA, R. 2008, *Pals*, Girona, Diputació de Girona; Caixa de Girona.
- CULEBRAS, J. 2002, *Castellfollit de la Roca*, Girona, Diputació de Girona; Caixa de Girona.
- DD.AA. 2017, *El Castell de Cervià de Ter. Guia històrica i arqueològica*, Girona, Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria; Institut de Recerca Històrica; Documenta Universitaria.
- EGEA, A., 1984, El recinte murallat de la força de Llers, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 17, 359-379.
- EGEA, A., 2010, Salvatats i «hospitals» a l'Empordà medieval, FIGUERAS, N., VILA, P (eds.), *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 109-118.
- FARÍAS, V. 1993, La sagrera catalana (c.1025-c.1200): características y desarrollo de un tipo de asentamiento eclesial, *Studia Historica - Historia Medieval*, 11, 81-121.
- FARÍAS, V. 2009a, *El mas i la vila a la Catalunya medieval. Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- FARÍAS, V. 2009b, Els masos i els pobles. Les *forcias* i *cellaria* de les comarques gironines en els segles XIII i XIV, BOLÓS, J., VICEDO, E. (eds.), *Poblament, territori i història rural. VI Congrés sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 397-414.
- FARÍAS, V., MARTÍ, R., CATAFAU, A. 2007, *Les sagreres a la Catalunya medieval*, Girona, Centre de Recerca d'Història Rural, Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona, Documenta Universitaria.
- FERNÁNDEZ TRABAL, J. 1995, *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FOCHS, C., CANAL, J. 1994, La cellera fortificada de Sant Feliu de Pallerols (segle XIV), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 34, 31-55.

- FORMIGA, J. 2011, *Història de Vidreres*, Vidreres, Ajuntament.
- FRIGOLA, J. 2003, *La Bisbal*, Girona, Diputació de Girona; Caixa de Girona.
- FRIGOLA, J. 2010, Intervenció arqueològica al carrer de la Celler, 17 (Flaçà, Gironès), *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies, Museu Etnològic del Montseny, 421-423.
- FRIGOLA, J. 2018, La trama urbana de Besalú a la baixa edat mitjana: evolució i característiques d'un model marcat per l'orografia, *Rodis*, 1, 9-23.
- GIRONELLA, J. M. 2015, *Viure en una parròquia catalana baixmedieval. Pedret i Marzà (1285-1348)*, Pedret i Marzà, Ajuntament.
- GIRONELLA, J. M. 2019, El fons notarial de Peralada: una font per a conèixer la família Muntaner i alguns fets de la Crònica, AGUILAR, J. A., MARTÍ, S., RENEDO, X. (eds.), *Dits, fets i veres veritats. Estudis sobre Ramon Muntaner i el seu temps*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 11-24.
- ILLA, J., FONT, G. 2011, La cellera d'Arbúcies entre els segles x i xiv. Formació, evolució i creixement de l'espai urbà de la vila en època medieval, PUIG, N., VIADER, M. (eds.), *Ciutats, viles, sagreres. Els nuclis urbans a la Baixa Edat Mitjana (segles XIII-XIV)*, Hostalric, Ajuntament, 96-104.
- LANAO, P. 1986, *Anglès*, Girona: Diputació de Girona - Caixa de Girona.
- LLINÀS, J. 2008a, Un tram de muralla medieval de Caldes de Malavella a l'hort de Cal Ferrer de la Plaça, *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Empúries: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 603-606.
- LLINÀS, J. 2008b, Un sector del recinte emmurallat de Bàscara (Alt Empordà) al carrer del Mar, *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Empúries: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 529-532.
- LLINÀS, J. 2010, El castell i les muralles de Llagostera. Història i evolució del nucli antic de la població, ALBÀ, M., MALLORQUÍ, E. (coords.), *Història de Llagostera. Les claus del passat*, Llagostera, Ajuntament, 165-190.
- LLINÀS, J. 2018, Un tram de muralla al Carrer de la Vila, 7 de Foixà (Baix Empordà), *Catorzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Caldes de Malavella: 613-617.
- LLINÀS, J., MALLORQUÍ, E., MARTÍNEZ, À. 2021, *Maçanet de la Selva a l'edat mitjana. Paisatge i societat a través de l'arqueologia i la història*, Maçanet de la Selva: Taller d'Història de Maçanet de la Selva.
- MALLORQUÍ, E. 1999a, Homes, viles i masos (Cruïlles, 1319), CONGOST, R., TO, Ll. (eds.) *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 43-89.
- MALLORQUÍ, E. 1999b, La vila de Monells, del segle IX al XII, *Estudis del Baix Empordà*, 18, 35-54.
- MALLORQUÍ, E. 2008, *Històries amagades de les Gavarres*, Girona: Consorci de les Gavarres.

- MALLORQUÍ, E. 2009, Les celleres medievals de les terres de Girona, *Quaderns de la Selva*, 21, 117-148.
- MALLORQUÍ, E. 2010, Dues comunitats gironines: Cruïlles i Riudellots de la Selva als segles XIII i XIV, FIGUERAS, N., VILA, P (eds.), *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 150-161.
- MALLORQUÍ, E. 2011a, *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII i XIV*, Barcelona: Fundació Noguera.
- MALLORQUÍ, E. 2011b, Tres celleres selvatanes en ple desenvolupament: Santa Coloma de Farners, Cassà de la Selva i Vidreres a la primera meitat del segle XIV, PUIG, N., VIADER, M. (eds.), *Ciutats, viles, sagreres. Els nuclis urbans a la Baixa Edat Mitjana (segles XIII-XIV)*, Hostalric, Ajuntament, 81-95.
- MALLORQUÍ, E. 2015, Ballestes en mans de pagesos. La participació a l'exèrcit de la població rural del bisbat de Girona, 1200-1350, PUIG, N., VIADER, M. (eds.), *La vida quotidiana a l'Edat Mitjana*, Hostalric, Ajuntament, 181-196.
- MALLORQUÍ, E. 2018, Terra de recs i agulles. Riudellots de la Selva, segles XI-XX, VICEDO, E. (ed.), *Recs històrics: pagesia, història i patrimoni. IX Congrés sobre Sistemes agraris, organització social i poder local*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 725-751.
- MALLORQUÍ, E. 2019a, *Fites i termes de Forallac*, Vulpellac: Ajuntament de Forallac – Editorial Gavarres.
- MALLORQUÍ, E. 2019b, Danys col·laterals de la invasió francesa del 1285: recull de notícies procedents de les terres gironines, AGUILAR, J. A., MARTÍ, S., RENEDO, X. (eds.), *Dits, fets i veres veritats. Estudis sobre Ramon Muntaner i el seu temps*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 283-318.
- MALLORQUÍ, E. 2020, Blanes, 1319-1371. La creació d'una nova parròquia al bisbat de Girona, 700a. *Santa Maria de Blanes (1319-2019)*, Blanes, Parròquia de Santa Maria de Blanes, 40-75.
- MALLORQUÍ, E. 2021, *Una visita particular. Cassà de la Selva, 1320*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- MALLORQUÍ, E. (coord.) 2015-2016, *Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarrabascos. Els camins històrics de la plana selvatana (la Selva i el Gironès)*, Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans, 2 v.
- MARQUÈS, J. M., MALLORQUÍ, E. 2019, *Vilobí d'Onyar a través del capbreu de Ramon Malarç (1337-1338)*, Vilobí d'Onyar: Ajuntament.
- MARTÍ, R. 1988, L'ensagrerament: l'adveniment de les sagreres feudals, *Faventia*, 10, 153-182.
- MARTÍNEZ GIRALT, A. 2008, Els orígens del mercat i de la vila nova d'Hostalric (1242-1243), *Acta Hostalrici*, 1, 5-19.
- MARTÍNEZ COMAS, M. 2020, La força de Franciac, una cellera fortificada, *Quaderns de la Selva*, 32, 155-167.

- MATARÓ, M., OLLICH, I., PUIG, A. M., Santa Creu de Rodes (el Port de la Selva, Alt Empordà), *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Empúries: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 473-476.
- MERINO, J., MONTALBÁN, C., VARGAS, A. 2012, La muralla medieval de Cruïlles. Intervenció arqueològica al carrer Gessamí 2 (Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura, Baix Empordà), *Dotzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Besalú: 483-487.
- MOLLA, J., LOAISA, E. 2011, L'origen del nucli medieval de Calonge fou la cellera i no el castell, PUIG, N., VIADER, M. (eds.), *Ciutats, viles, sagreres. Els nuclis urbans a la Baixa Edat Mitjana (segles XIII-XIV)*, Hostalric, Ajuntament, 73-80.
- MORELLÓ, J. 2021, Construir en espacios sacralizados: a propósito del surgimiento y expansión territorial de las sagreras catalanas, siglos XI-XIII», *XLVII Semana Internacional de Estudios Medievales, Estella-Lizarrá, 2021. Construir para perdurar*, Pamplona: Gobierno de Navarra, 301-339.
- PALOU, H. 2003, Organització de l'espai i formes de poblament a l'Alt Maresme a l'Edat Mitjana, *L'organització de l'espai i models de poblament. II Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme*, Mataró: Grup d'Història del Casal, 41-59.
- PLANAS, S. 1993, *Camprodon*, Girona, Diputació de Girona; Caixa de Girona.
- PUIG, A. M. et al. 1994, Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 27, 18-41.
- PUIG, A. M. 2008, Un fragment de muralla medieval al carrer del Porxet d'Avinyonet de Puigventós (Alt Empordà), *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Empúries: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 427-429.
- PUIG, A. M. 2014, Intervenció arqueològica al centre urbà del Far d'Empordà (Alt Empordà). El recinte del castell, *Dotzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Besalú: 491-494.
- PUIG, A. M. 2019, Aportacions al coneixement de la cellera medieval de Sant Iscle d'Empordà a través de l'arqueologia, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 50, 35-54.
- PUIG, J. 2013, El castell i la presó de Siurana d'Empordà, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 44, 575-601.
- PUNSETI, D., CABRA, J. 2010, Estudi dels paraments de la muralla de Corçà. Immoble del carrer Sant Sebastià, s/núm. (Corçà, Baix Empordà), *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies, Museu Etnològic del Montseny, 529-532.
- PUJOL, M. 2018, L'urbanisme de la vila de Roses (segles XI-XVIII). La complementarietat de les fonts d'informació, *Rodis*, 1, 71-94.
- RIERA, A. 2003, *La senyoria episcopal de Bàscara i l'organització de l'espai (1055-1301)*, Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos.
- ROURA, P. 1997, *Maçanet de Cabrenys*, Girona, Diputació de Girona; Caixa de Girona.

- SAURÍ, C.; SOLER, S. (coords.) 2006, *Història del Baix Empordà*, Girona, Diputació de Girona.
- SOLÀ, X. 2019, *Amer*, Girona: Diputació de Girona, Fundació la Caixa.
- SOLDEVILA, X. 1999, Masades i servituds a Torroella de Montgrí i la seva comarca (1290-1340), CONGOST, R., TO, Ll. (eds.), *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 91-123.
- SOLDEVILA, X. 2014, *Figueres, 1000-1350. Història d'una vila catalana medieval*, Figueres: Ajuntament.
- SOLDEVILA, X. 2018, *Entre el Capaspre i la Tordera. Orígens i primeres passes de Malgrat (segles X-XI)*, Malgrat de Mar: Ajuntament.
- TEIXIDOR, R. 2006, *Brunyola, de castell a poble i de baronia a municipi*, Santa Coloma de Farners, Edicions la Trona; Brunyola, Ajuntament.
- TO FIGUERAS, Ll. 1993, Le mas catalan du XIIe siècle: genèse et évolution d'une structure d'encadrement et d'asservissement de la paysannerie, *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 142, 151-177.
- TO FIGUERAS, Ll. 2003, La diferenciació pagesa a la diòcesi de Girona (segle XIV): una nota metodològica, BARCELÓ, M. et al. (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, Universitat de València, 441-463.
- TORRES, V. 2018, *La senyoria de Palau-sator al capbreu de Pere des Miquel (1406-1408)*, treball de fi de màster, inèdit, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- TOUBERT, P. 1973, *Les structures du Latium médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IXe siècle à la fin du XIIe siècle*, Roma, École Française de Rome.
- ZUCCHITELLO, M. 2013, *En mar i en terra. Una història de Tossa i la seva gent (1186-1835)*, Tossa de Mar, Centre d'Estudis Tossencs.